

Marita Mathijsen (red), *Boeken onder druk. Censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst* (Amsterdam University Press 2011), isbn 978 90 8964 306 3, 207 pp, €27,50

Dit is het eerste overzichtswerk rond perscensuur, samengesteld uit een aantal losse artikelen die samen de laatste vijfhonderd jaar min of meer dekken. Er is nog zoveel onderzoek te doen dat meer ook niet mogelijk is. Verschillende deelstudies zijn gebaseerd op enkele voorbeelden. Voor de VKTV is er een grote handicap: dit boek gaat vooral over boekcensuur. De auteurs zijn ook vooral boek- of literaire historici. Door deze beperking in interesse is men soms voorbijgegaan aan al bestaande literatuur over krantencensuur, zoals Meeter (1857) en Termorshuizens boek over Daum (1988).

En toch is dit boek interessant voor pershistorici en -verzamelaars. In de eerste plaats als kader voor de censuurgeschiedenis van Nederland. Ik

wil enkele opvallende inzichten uit het boek aanhalen. De auteurs nuanceren het traditionele beeld dat de Republiek zo tolerant was dat hier maar alles gedrukt kon worden dat elders verboden was. Inderdaad konden veel uitgevers/drukkers relatief ongestoord hun gang gaan, lukte het de kerken nauwelijks om ketterse lectuur te onderdrukken en zijn er eind 17e eeuw massa's drukwerken Frankrijk ingesmokkeld. Maar de Staten van Holland en de besturen van Amsterdam en Den Haag konden plotseling streng optreden als een al te politiek geschrift verscheen of een ambassadeur zich beklaagde. Dat laatste leverde twee uitgevers in 1685 zelfs arrestatie op, waarna één van hen over de grens werd gelokt om alsnog in Frankrijk te worden opgesloten. In 1783–1785 kwamen enkele patriotse kranten in moeilijkheden; Amsterdam begon in 1791 zelfs met vergunningen voor kranten, een vorm van preventieve censuur dus.

De vrijheid van drukpers uit de grondwet van 1798 werd datzelfde jaar nog ingeperkt, waarna verschillende tijdschriften alsnog verboden werden. Napoleon ging een stap verder en zijn vergunningenstelsel leidde tot het verdwijnen van meer tijdschriften. In 1815 werd de vrijheid van drukpers hersteld en dit grondwetsartikel is nog altijd van kracht.

Was men in Nederland voortaan betrekkelijk vrij, vaker kan worden gesproken van zelfcensuur. Auteurs wisten heel goed tot hoever zij konden gaan, met name in hun eigen zuil. Daarnaast pasten bibliotheken selectie toe en bestond er in de periode 1937–1970 zelfs een katholieke organisatie die boeken beoordeelde. In katholieke culturele tijdschriften als *De Gemeenschap* en *Roeping* vonden kunstenaars destijds echter juist weer veel vrijheid. Anders was dat onder de Duitse bezetter, die kranten achteraf beoordeelde maar dat met boeken juist vooraf deed. Toch waren er ook wel journalisten die bij twijfel het zekere voor het onzekere

namen en bijvoorbeeld informeerden of een auteur Joods was. De verschillende studies over kranten tijdens de bezetting zijn voor dit artikel wel geraadpleegd, maar zijn hier verder niet bij betrokken voor meer vergelijking.

Vanaf de jaren zestig hebben schrijvers en journalisten de grenzen steeds vaker opgezocht. De laatste jaren lijkt er een omkering gaande: zelfcensuur ingegeven door heftige reacties van minderheden. Redacteur Mathijssen meent dat de geschiedenis ons leert dat 'censuur het op den duur toch aflegt tegen het principiële en algemeen menselijk recht op vrijheid van meningsuiting' (15). Maar dat is een broos goed, dat even snel weer verloren kan gaan. Grenzen van redelijkheid en fatsoen zijn er bovendien ook altijd.

Een boeiend intermezzo is het artikel van Lisa Kuiper over de Indische censuur in de 19e eeuw,

waarin de krant wat vaker genoemd wordt. Indië importeerde Nederlands drukwerk zonder enige beperking (daarvoor golden de Nederlandse wetten), maar wat er in de kolonie verscheen werd juist vrij streng en óók preventief gecontroleerd. Het gouvernement was daarbij vooral bang voor kritiek op het bestuur en op het Cultuurstelsel (het uitbuitende systeem van plantages waarop de hele Indische economie dreef). Dat gold alleen niet voor Maleis en Chinees drukwerk, simpelweg door de taalbarrière. In 1857 verscheen het Drukpersreglement, waarvan de auteur ontdekte dat kranten en tijdschriften er meer door getroffen werden dan boeken. In 1906 is het reglement tenslotte afgeschaft door een andere organisatie van het strafrecht. Kuiper had vergeleken met de andere auteurs het voordeel dat zij gebruik kon maken van het eerste deel van het werk van Termorshuizen, waar ik hieronder het tweede van bespreek.

Gerard Termorshuizen met medewerking van Anneke Scholte, *Realisten en reactionairen. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse pers 1905–1942* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar ism Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 2011), isbn 978 90 3889 428 7, 1168 pp, gebonden, €49,95

Stel, je droomt als VKTV-lid van een boek over je verzamelthema waarin je alle achtergronden op een rij hebt, maar ook een lijst vindt van de titels van alle kranten. Die combinatie is zó zeldzaam dat je het meestal zelf moet gaan schrijven. Daarom is dit boek een droom voor ieder die geïnteresseerd is in Nederlands-Indië en de algemene persgeschiedenis. 296 bladzijden historisch overzicht, 372 met korte geschiedenissen van alle 65 kranten en 50 advertentieblaadjes, 7 pagina's samenvatting van de naoorlogse periode, 29 voor de bekendste tijdschriften, 38 met biografietjes van de 30 bekendste journalisten, 186 voor uitgebreide bibliografische gegevens per titel (met alle relevante personen) en tenslotte een handig register. Wat een verbluffend compleet geheel! En dat vóórdat de Koninklijke Bibliotheek begon met digitaliseren van de collectie.

Termorshuizen promoveerde in 1988 op *P.A. Daum: journalist en romancier van tempo doeloe* en publiceerde in 2001 *Journalisten en*

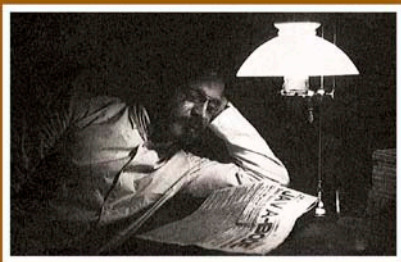
heethoofden. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers over de jaren 1744–1905. Dit laatste boek is precies zo opgezet als het deel over de vervolperiode en het is dan ook heel prettig dat in het tweede deel een register is opgenomen op beide boeken. Ook de titelbeschrijvingen van deel I zijn hier herhaald. De auteur schrijft prettig en kundig en past zijn verhaal in de bredere sociale, culturele en politieke geschiedenis van Indië. Het is gewoon puur genieten! Wat voor zin heeft het dan nog om te gaan miezemuizen over de keuze om bij 1942 te stoppen of om alleen de Nederlandstalige pers te doen? Er is hier een monument opgericht waar anderen op kunnen voortbouwen. Angelie Sens bijvoorbeeld, die nu een boek schrijft over de jaren 1945–1957. Hopelijk pakt iemand nog eens de Maleise en Chinese pers op, die hier alleen kort gesignaleerd kon worden.

Toch wil ik nog wat details uit het boek naar voren halen om leden verder te interesseren. De

journalisten kozen eind 19e eeuw vooral voor de planters en dus tegen de autoritaire regering, die vervolgens weer al te lastige auteurs vervolgde.

Gerard Termorshuizen

Realisten en reactionairen

Een geschiedenis
van de Indisch-
Nederlandse pers

1905-1942

En lastig waren ze: hun felle artikelen en kritische onderzoeken verwierven de bijnaam *tropenstijl*. Dat veranderde rond 1905, omdat de kolonie langzamerhand gepacificeerd was en de economie weer bloeide. Langzaam verzoenden regering en pers zich met elkaar en de journalist verrechtste geleidelijk. Kwam de pers vroeger op voor het lot van de Indonesiërs die op plantages vaak slecht behandeld werden, nu werd zij een steunpilaar van het gezag. Ethische journalisten (die meenden dat Nederland in Indië was om de Indonesiërs vooruit te helpen, niet om geld te verdienen) trokken de oplage naar beneden; nationalisme vond men alleen in een deel van de Maleise bladen. Opmerkelijk genoeg lazen veel ontwikkelde Indonesiërs juist Nederlandse bladen, waardoor de Maleise en Chinese kranten niet verder kwamen.

Een mooie illustratie van deze ontwikkeling is het leven van Willem Belonje. In 1911 kwam hij naar Indië, vol ethisch idealisme. In 1922 werd hij hoofdredacteur van *De Indische Courant*, eerst van de editie West-Java en drie jaar later van Oost-Java. Hij werd een van de meest gezaghebbende redacteuren, maar ergerde zich aan zijn collega's en de kranteneigenaren als 'heele en halve fascisten' (265). Dat was één van de redenen waarom hij in 1935 op verlof besloot in Nederland te blijven. Vier jaar later kwam hij terug als hoofdredacteur van *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, die door Belonjes gematigd progressieve koers veel lezers verloor. Hij werd gemarteld in een Japans kamp, maar overleefde het. Na de oorlog leek hij de ideale man voor de gratis regeringskrant *Het Dagblad*, maar hij kon de vertaalslag naar de nieuwe omstandigheden niet maken. Hij liep als 'koloniale diehard' (688) zijn eigen baas Van Mook voor de voeten en werd al na enkele maanden ontslagen. Terug in Nederland kwam hij verder in reactionair vaarwater. Belonje illustreert het onvermogen van de pers om ook de andere kant van de medaille te laten zien, wat bijdroeg tot het verlies van Indië.

Belonje is ook een goed voorbeeld voor de vergelijking met Nederlandse journalisten. Er was veel onbegrip over en weer. Overigens waren de Indische journalisten meestal zelf ook afkomstig uit Nederland; Indonesiërs bleven een uitzondering. De redacties waren te klein voor specialisatie: iedereen moest alle soorten nieuws kunnen verslaan en ook de telegrammen uitwerken. De werkdagen in de hitte waren slopend en lang. Men zat elkaar vaak dwars en zo mislukten alle pogingen om een vakbond te vormen. Het salaris was ongunstig vergeleken met ambtenaren, omdat er meestal geen verlof naar Nederland en pensioen was. Helaas geeft de auteur geen verdere informatie over de salarisverhogingen vanaf 1920. Na dat jaar ontstond er een tekort aan vakmensen. Wel geeft de auteur interessante informatie over de positie van het Maleise en Chinese personeel in de drukkerijen.

De krant werd bij wijze van spreken door iedereen helemaal gelezen, als een ceremonieel

na de werkdag. Toch bleven Indische kranten bescheiden: geen enkele titel heeft een oplage van 10.000 gehaald. Ook het aantal titels groeide niet: ca twintig op ruim 80.000 Europeanen in 1905 en evenveel op ruim 300.000 in 1942. In die periode was er maar één nieuwe titel die bleef.

Na 1900 kwamen steeds meer Nederlanders op contract naar Indië en deze *expats* lazen vooral het nieuws van thuis. Met de Indonesische samenleving hadden ze relatief weinig contact. Een grote verbetering was de komst van het Indische persbureau Aneta in 1917, waardoor

nieuws goedkoper werd uitgewisseld met Nederland. Journalisten van andere kranten waren stikjaloers op het prachtige krantenpaleis van dit bureau, dat drie jaar later werd geopend. Een nadeel was wel dat de berichten in Indische kranten steeds meer eenheidsworst werden in plaats van eigen tekst. En juist daarop was men zo trots geweest: op de 'smakelijke hutspot' en 'vinnige stukjes' in plaats van de Nederlandse droge, 'aardappelen in een bak' (106). De toon werd zakelijker, zoals in Nederlandse kranten. Veel artikelen werden niet meer ondertekend. Zo verdween de journalist langzaam als bekende koloniale figuur.

De krant in het 18 eeuwse 's-Hertogenbosch

De 's-HERTOGENBOSSCHE VADERLANDSCHE COURANT is een vrij zeldzame krant, want in welke databank je ook kijkt: nergens zijn er veel exemplaren te vinden, slechts een enkel blad hier en daar. In mijn collectie bevonden zich een drietal exemplaren, maar niet lang geleden kon ik samen met een collega-verzamelaar tijdens een boekenveiling beslag leggen op nog een aantal! Ze dateren van de jaren 1794/1795 en zijn nog in tamelijk goede staat. Wat het echter dubbel zo mooi maakte, was het geluk om juist die exemplaren met verschillende koppen in de verzameling te kunnen opnemen! In 1794 was het vignet nog een blok met de woorden "VRYHEID, EVENGELYKHEID, EENHEID EN BROEDERSCHAP", met de datum zowel in normale weergave als in de Franse stijl. Reeds de maand erop (december 1794) nog steeds dezelfde tekst, maar de woorden waren in een vierkant geïllustreerd. Een jaar later veranderde dat.

Louis Nierynck

Laatste nummer NEWS OF THE WORLD 1843–2011 geprijsd

Als gevolg van de bekend geraakte afuisterpraktijken heeft deze zondagskrant zijn publicatie moeten staken en op 19 juli kwam het laatste nummer uit. Eerder die week werd de opheffing van deze krant al aangekondigd dus het was niet moeilijk om een exemplaar te bemachtigen, temeer daar de oplage veel groter was dan normaal al. Louis Nierynck heeft op ebay diverse staaltjes van hoge vraagprijzen voor dit collector's item gevonden. De uitschieter was wel een vraagprijs van 50.000 pond! Louis schrijft ons: Het is natuurlijk best wel de moeite waard om dat veelbesproken laatste nummer van de News of the World te kopen. Het was in Nederland overal in de winkel, zelfs tot laat op die maandag erna nog verkrijgbaar. Echter, op dezelfde dag werd het blad op ebay aangeboden voor ondermeer £ 250 en £ 5000! Verder bij ebay ook nog voor 1 Penny en dat voor een blad waarvan 5 miljoen exemplaren van de pers kwamen. De prijs in Nederland bedroeg €2,50.